

П. С. ЄЩЕНКО,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії,
макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

Об'єктивну оцінку будь-яким явищам суспільного життя, факторам, що на нього вплинули і впливають, у тому числі науковим знанням, можуть дати конкретні результати, які віддалені від нас у часі. Для політичної економії¹, якій виповнилося 400 років, такими у концентрованому відображенні є розвиток народного господарства, його динаміка і структурні зміни, ефективність живої і уречевленої праці, покращення соціально-економічного благополуччя людей, створення екологічних і суспільних умов для їх саморозвитку. Разом з тим історичний досвід переконує і в тому, що як наші попередники, так і наші сучасники, представляючи різноманітні економічні думки та школи, які виникали та виникають у сфері економічної теорії, неоднаково оцінюють різні епохи, періоди розвитку тієї чи іншої країни.

Не виникає сумнівів, що Істину, як у науці в цілому, так і в економічній теорії зокрема, необхідно шукати у всій її суперечливості. Адже цілком очевидно те, що як не існує абсолютної істини, так не існує і єдино вірної та правильної економічної науки на всі часи. Життя переконує, що всі економічні теорії мають свої достоїнства та недоліки, які знаходять свій прояв зі знаком плюс чи мінус за різних умов та рівнів розвитку тієї чи іншої країни. Багатолітня світова господарська практика тому є свідком, що дозволяє зробити висновок: ніколи не існувало та й не існуватиме єдино правильної на всі часи

¹ Термінологічне визначення науки, що вивчає закони господарського життя, таких її складових, як предмет, функції, структура та логіка викладання нині, як і багато років тому, знаходиться в центрі уваги дослідників. Останні в залежності від ступеню економічного розвитку людства, філософських поглядів на суспільне буття, зрілості інших гуманітарних наук по-різному називали науку, що вивчає господарське (економічне) життя суспільства. Ксенофонт і Аристотель уперше вводять у науковий оборот поняття "економіка". Разом із тим Аристотель вживає і таке поняття, як "хремастика", "соціальна фізика", в Італії, Австрії Німеччині (XV–XVIII ст.) – "камералістика", А.Монкретьєн (1615 р.) – "політична економія", В.Уотлі (1831 р.) – "катталактика", В.Джеванс (1871 р.) – "економікс".

економічної концепції. У цьому контексті важливе значення має сучасна оцінка історичного шляху політичної економії, її ролі та місця в системі економічних наук і розвитку людського суспільства, який її науковий та освітній потенціал у сучасному світі.

Оцінка історичного шляху політичної економії, і в якій мірі її розвиток відповідає сучасним викликам

Якщо розглядати досвід виникнення та розробки політичної економії з позицій тисячоліть і 400-річного розвитку після її започаткування, то цей досвід, природно, невеликий. Але він є і достатньо повно відображений у наукових працях всесвітньо відомих вчених, у тому числі Антуана де Монкретьєна, Франсуа Кене, Адама Сміта, Давида Рікардо, Карла Маркса, Торстена Веблена, Джона Мейнарда Кейнса, Йозефа Алоїза Шумпетера та ін..

Особливої уваги для науковців нашої країни заслуговує становлення та розвиток економічної науки, починаючи з 20-х років минулого століття. Адже цілком зрозуміло, що для наукового обґрунтування майбутнього необхідно знати минуле не лише далеких і близьких країн світу, а й минуле нашої країни. А у нас чомусь робиться акцент на вивченні переважно інших країн, не достатньо враховуючи при цьому рівень розвитку національної економіки, гео економічне розташування країни, менталітет її народонаселення, його традиції і т. ін.. При такому підході до досліджень в економічній теорії висувуються і "обґрунтовуються" пропозиції і рекомендації для розвитку народного господарства країни, які його стримують і деформують, а не розвивають.

Свідченням цьому є кризовий стан економіки в Україні, де криза вирує понад двадцять років. Неадекватність існуючих численних концепцій виходу із кризи й майбутнього економічного розвитку є однією з причин існуючої реальності. Практично всі такі концепції в Україні та пострадянських країнах по суті своїй зводяться до двох крайніх варіантів: перший кличе назад, у командно-планову економіку, що явно не прийнятно по багатьом відомим обставинам; а другий малює гарну, але зовсім ідеалістичну картину чистої ринкової економіки, якої в такому вигляді ніколи ніде не було, немає й ніколи не буде. Більшість же наявних розробок еkleктичні й позбавлені внутрішньої наукової логіки, що зумовлено, на наш погляд, невизначеністю як з назвою економічної теорії як науки, так із її предметом, а звідси й нехтуванням дії об'єктивних економічних законів, будь-якими обґрунтуваннями економістами, їх пропозиціями в господарській практиці. І це вже, на превеликий жаль, стає традицією в нашій країні.

У 20-ті роки минулого століття багато економістів відкидали можливість існування об'єктивних економічних законів у соціалістичному суспільстві. Аргументи зводились до того, що оскільки капіталізм відійде у минуле, остільки не діятимуть об'єктивні економічні закони, то не існуватиме і політичної економії як науки. Один з керівників нової держави та її теоретик М.І. Бухарін, як і теоретики 2-го Інтернаціоналу, вважав, що політична економія, тобто теорія господарювання з її основними поняттями: товар, цінність, ціна і т. п. - носять історичний характер і в плановому соціалістичному господарстві не буде предмету з політичної економії, вона буде замінена економічною політикою [1,с.150-151; 157-158]. М. Бухарін вважав, що положення К. Маркса про те, що економіка визначає політику, є правильним. Проте треба мати на увазі, що в умовах диктатури пролетаріату, яка являє собою могутність комбінованої політичної сили та економічно-господарської сили робочого класу, в політику входить значною мірою економіка, тому що в структурі нашої державної влади вже містяться важливі економічні фактори, у тому числі і командні висоти [2,с.138-139]. На подібних позиціях стояли А. Кон, А. Стецький та інші відомі економісти. Характерним було твердження М. Вознесенського, який відзначав, що на зміну стихійним законам у соціалістичну економіку ввійдуть нові закони, "усвідомлені та свідомо сформовані пролетарською державою". Націоналізація засобів виробництва розглядалася ним як революційний перехід "від епохи стихійності економічних законів до епохи економічних законів, свідомо встановлених правлячим пролетаріатом"[3,с.45]. Є. Преображенський обґрунтовував, що політична економія поступиться своїм місцем соціальній технології, тобто науці про соціально організоване виробництво[4]. Викладання політичної економії в зазначений період було по окремих темах капіталістичного способу виробництва (товар, гроші, додаткова вартість, нагромадження, відтворення та ін.). У 1919-1920 рр. програма з політичної економії Комуністичного університету імені Я.М. Свердлова передбачала лекції по капіталізмі, імперіалізмі, а потім дві лекції по питаннях ліквідації капіталістичної системи і про соціалістичну революцію. Але у програмі 1921-1922 рр. останні дві теми було випущено. На думку А. Кона, "Курс політичної економії став тим, чим він повинен бути - курсом теорії капіталістичного суспільства". У березні 1924 р. економічна кафедра зазначеного університету включила до предмету політичної економії питання як капіталізму, так і економіки перехідного часу господарства СРСР[5, с. 273].

У середині 30-х років ХХ століття догма, згідно з якою економічним законам немає місця при соціалізмі, в основному була подолана і стала широко обговорюватися необхідність розробки політичної економії в широкому сенсі

слова. Серйозного удару по суб'єктивістському розумінню дії економічних законів нанесла наукова дискусія на початку 50-х років. З того часу домінуючим стало положення, що при соціалізмі, як і в будь-якій суспільно-економічній формації, діють об'єктивні економічні закони, хоча соціальна природа їх інша, ніж при капіталізмі. За умов соціалізму економічні закони можуть і повинні використовуватися свідомо, планомірно, в інтересах усього суспільства. Такий висновок був не лише значним кроком уперед, але й став стимулом для розвитку політичної економії як науки в Радянському Союзі.

Подоланню “кінця” політичної економії в нашій країні сприяло в 1943р. введення викладання у всіх навчальних закладах обов'язкового курсу політичної економії. У 1954 р. було надруковано перший підручник з курсу “Політична економія”, в якому розглядалися докапіталістичні формації, досить детально капіталізм та імперіалізм, значний розділ було присвячено соціалістичному способу виробництва, в якому поряд із досвідом Радянського Союзу аналізувався досвід інших соціалістичних країн.

Втілювана в господарську практику економічна теорія в СРСР у 60-ті роки минулого століття почала стримувати соціально-економічний розвиток. Причиною цього вважалось те, що в системі соціалістичних виробничих відносин недооцінювалась така важлива ланка, як виробничий колектив і його інтереси. Тому намагалися діючі адміністративні методи керівництва доповнити економічними. З цією метою в 1965 р. було переведено підприємства на повний госпрозрахунок, який передбачав використання прибутку для його стимулювання, а також і людей, що на ньому працюють. Це дало певний поштовх для економічного зростання країни. І тим не менше, реалії життя переконали в тому, що питання взаємодії економіки і політики в умовах оновлення соціалізму виявилися не розв'язаними. Зумовлено це було тим, що політична економія соціалізму як наука була надмірно заідеологізованою, базувалася на незмінних постулатах: автоматичного, синхронізованого розвитку виробничих відносин та продуктивних сил, державної власності та одноорганізованої системи господарювання, моносуб'єктності виробничих відносин, звуженому колі економічних інтересів, необхідності підпорядкування особистих і колективних інтересів загальнонародним і т. п. Це, з одного боку, стримувало розвиток економічних питань, що мали велике практичне народногосподарське значення. Зазначимо лише деякі з них: місце економічної політики, суб'єктів, що її формують у економічному житті; врахування в економічній політиці наявності багатьох економічних інтересів, їх кількісного відображення, суперечностей між інтересами та всередині кожного з них; роль об'єктивних суперечностей економічних законів у механізмі господарювання, взаємодії останнього з

політичною надбудовою. А з другого боку, це відривало економічну теорію від потреб практики і через здійснювану політику деформувало економічне життя суспільства.

Перебудова, яка почалася в середині 80-х років минулого століття в СРСР, передбачала змінити модель суспільного устрою з монополізованою економікою і політикою, здійснюваною державою і партією, а вірніше, їхнім вищим керівництвом. При цьому скоріше свідомо, чим не свідомо, нехтувалося те, що зосередження в руках держави домінуючої частини засобів виробництва, наданій їй можливості вирішувати по суті всі питання економічного і соціального розвитку призвело до формування корумпованої авторитарно - бюрократичної системи². Остання створила адекватні їй методи і форми роботи, а також органи в усіх сферах, у тому числі й економічній. Дана система безперервно добудовувала органи, яких їй не вистачало. Ну, а остання, як відомо, своєї природи не змінює. Коло замикається. Відбуваються зміни в самому колі.

За даних умов апарат перетворює політику на зняття, яке слугує розвитку самої державної системи, її бюрократизації. Остання через апарат чиновників і відповідний інструментарій управління вимагає неухильного підпорядкування особистих інтересів державним, які ототожнюються з суспільними, а по суті були вузькогруповими, оскільки відображали інтереси

² Хибним є уявлення, що з переходом планово-директивної моделі економіки до ринкової моделі корупція зникає. Це ганебне явище охоплює наче гігантський спрут всі економіки світу. На порозі ХХ століття ОЕСР проголосила одним з вищих своїх пріоритетів боротьбу з корупцією. У листопаді 1997 р. організація прийняла Конвенцію по боротьбі з хабарами іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних комерційних справ. Цей документ зобов'язував учасників Конвенції застосовувати санкції до причетних у підкупі чиновників і компаній. У лютому 1999 р. Конвенція набула чинності. У 2014 р. до неї приєдналися всі 34 держави-члени ОЕСР, у тому числі Німеччина, а також Росія й ряд інших країн (усього 41 країна).

Уперше за час дії Конвенції, експерти ОЕСР проаналізували 427 виявлених раніше корупційних випадків, що мали місце в період з лютого 1999 р. по червень 2014-го. Перший висновок, до якого прийшли експерти: чим крупніша компанія, тим частіше їй доводиться давати хабарі іноземним посадовим особам. Причому в 41% випадків хабарі даються із санкції керівника компанії, а в 11% випадків – особисто ним самим. Другий висновок: всупереч широко поширеній думці, що хабарництво властиве, в основному, економікам країн, що розвиваються, фактично ж найчастіше це явище зустрічається саме у високорозвинених країнах.

Як відзначено в доповіді ОЕСР, метою підкупу найчастіше є бажання підрядника вести бізнес із державними підприємствами або компаніями, контрольованими державою. Тому лідерами "топа" отримувачів хабарів є посадові особи держкомпаній (57%), причому в 5% випадків хабарі одержували міністри й керівники різних урядових фондів. На подальших місцях відповідальні співробітники митних і податкових органів (12 і 6% відповідно), за ними йдуть працівники системи охорони здоров'я й оборонних відомств.

Щорічний Індекс сприйняття корупції (ІСК) вимірює сприйняття корупції в державному секторі різних країн. Індекс складається на основі даних опитувань, проведених серед експертів і в ділових колах за спеціальною методологією. У рейтингу-2014 країни світу оцінюються за шкалою від 0 до 100 балів, де нуль позначає найвищий рівень сприйняття корупції, а сто – найнижчий.

Перші три місця в загальному рейтингу 174 країн зайняли Данія, Нова Зеландія й Фінляндія (92, 91 і 89 балів відповідно), Німеччина на 12-му місці (79 балів), США на 17-му (74), Ізраїль на 37-му (60), Туреччина на 64-му (45). По країнах колишнього СРСР картина така: Естонія на 26 місці (69 балів), Литва на 39-му (58), Латвія на 43-му (55), Грузія на 50-му (52), Вірменія на 94-му (37), Молдова на 103-му (35), Білорусія на 119-му (31), Азербайджан і Казахстан розділили 126 місце (по 29 балів), Росія й Киргизія на 136-му (27), Україна на 142-му (26), Таджикистан на 152-му (23), Узбекистан на 166-му (18) і Туркменістан на 169-му (17). Див.: Корупція по-прежньому живе всіх живих [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/96596/>

тих або інших відомств. Це й стало, з одного боку, важелем перерозподілу державної власності на користь тих, хто очолював відомства, підприємства, працював у різних гілках влади, а з другого – падінням темпів економічного і соціального розвитку країни та її розпаду.

Серед причин кризових явищ в економіці СРСР певну відповідальність несе й політична економія соціалізму. В силу комплементарного характеру вона схвалювала будь-які господарські рішення, закривала очі на недоліки та суперечності реальних процесів, для неї характерним був дефіцит правди. У суспільних науках, у тому числі політичній економії, сформувався свій механізм гальмування.

Некомпетентність в економічній теорії знаходила свій прояв у політичних рішеннях, які або не відповідали об'єктивним закономірностям розвитку суспільства, або приймалися з великим запізненням. Це перетворювало економічну політику на гальмо економічного зростання, соціального прогресу суспільства, оскільки волонтаристська політика через господарський механізм повертається в економіку. Така взаємодія економіки та політики має своєрідну особливість, яка полягає в тому, що деформація в економіці відбувається в розширеному масштабі. З таким відтворенням, на жаль, ми постійно зіштовхуємось, у тому числі й в останні 23 роки, коли Україна стала на шлях самостійного розвитку.

Незважаючи на всі суперечності і недоліки, які мали місце в розвитку економічної науки, за 400 років існування політичної економії було встановлено ключові її компоненти, економіку почали розглядати як систему, що діє через ринковий обмін, значить, через ціновий механізм. Все це є незаперечним позитивом молоді науки. Разом з тим людство все більше переконується і в тому, що багато економічних теорій і прогнозів виявилися хибними через неадекватну оцінку реального розвитку подій, що відбулися на рубежі тисячоліть і стали причиною стагнації світової економіки та погіршення соціально-економічного стану переважної частини людей світу. Отже, ретроспективний погляд у минуле не дозволяє однозначно оцінити політичну економію як науку.

Криза економічної науки та її вплив на господарське життя

На порозі XXI століття світова економіка зіштовхнулася з безліччю складних проблем, викликаних першою в історії людства глобальною фінансово-економічною кризою 2008-2009 років, яка суттєво потрясла всю світову капіталістичну систему й одержала назву нової Великої депресії. Значна частина глобальної економіки й сьогодні залишається в стані стагнації, незважаючи на введення “режиму строгої економії” (austerity) в більшості країн. Суть цього режиму полягає в перекладанні основної ваги рецесії на плечі

тих, хто найменше винний у її причинах і наслідках, тобто на людей праці. Тому лікування хворої економіки збанкрутіними неоліберальними засобами й методами виявилось для них і для економіки дорожче самої хвороби.

У цьому контексті міжнародний журнал “Social Research” у своєму недавньому спеціальному випуску “Провалена економічна теорія, але незмінна економічна політика” відзначав: “Сьогодні, перебуваючи далеко від відновлення економічного росту, ми знаємо, що скорочення урядових видатків на освіту, соціальний добробут, пенсійне забезпечення, охорону здоров'я, інфраструктуру й багато інших програм прискорило економічний спад і обумовило повільне неадекватне відновлення економіки. Але режим строгої економії, що спонукається суперечливою економічною теорією й специфічною політикою, залишається в центрі економічної політики, результатом чого є неадекватний економічний ріст, мільйони втрачених робочих місць, незважаючи на те, що громадяни волають до урядової допомоги й багато економістів наводять докази на користь збільшення суспільних видатків та інвестування з метою стимулювання росту” [6.1, р. XXV].

Невтручання неоліберальної держави в економіку, вірніше її втручання в інтересах багатих, призвело до зменшення частки доходів нижніх 95% населення США з 79% у національному особистому доході в 1980 р. до 74% в 1989 р. і до 66% в 2007 р. [7]. Всупереч міфам про те, що в США кращим вважається уряд, який менше управляє, факти говорять про інше. Проведене міжнародною соціологічною службою CNN/ORC 5 лютого 2014 року опитування показало, що майже 7 з 10 американців поділяють думку про те, що уряд США повинен вжити заходів до звуження прірви в доходах між багатими й бідними [8].

Разом із крахом економіки у світі капіталу зазнала фіаско й західна неоліберальна економічна теорія, що, мабуть, повинно було спричинити відмову від цієї “похмурої науки”, як її найчастіше називають в університетських колах. Однак нічого подібного ні в США, ні у Великобританії, що були піонерами в насадженні неолібералізму, ні в інших західних країнах не відбулося. Чому? Відповідь на це питання дає американський економіст Дин Бейкер, який пише: “Протягом останніх трьох десятиліть праві були зайняті реструктуруванням ринків таким чином, щоб вони перерозподіляли доходи нагору. У результаті з'явилося дивовижне збільшення нерівності, оскільки найбагатший один відсоток населення одержав більшість вигід від економічного росту в цей період” [9, р. 374]. Яскраву уяву про масштаби цієї нерівності дає новітня інформація про те, що 85 найбагатших людей на нашій планеті володіють сьогодні таким же багатством, як 3,5 млрд. землян [10]. Подібна тенденція зберігатиметься і в майбутньому. Голова Oxfam

Уінні Бьянїма заявила, що нерівність у світі досягла небачених масштабів, і розрив між найбагатшими та найбіднішими продовжує стрімко зростати. До 2016 р. 1% населення Землі буде багатшим 99% [11].

Останнім часом у науковому середовищі росте визнання неадекватності ортодоксальної економічної теорії викликам нашого часу, що реальні проблеми нинішньої економіки лежать у затвердженні стандартної економічної теорії про те, що нерегульовані ринки нібито ведуть до ідеальних соціальних результатів. Однак альтернативні моделі розвитку усе ще не зустрічають підтримки в університетських і ділових колах, у коридорах влади й засобах масової інформації [12, р. 653]. Разом з тим точки зору, що конкурують, займають усе більш важливе місце в економічному дискурсі, у т.ч. на пострадянському просторі. Суть дискусії, що найбільше гостро відбувається сьогодні, – пошук (у теорії й на практиці) нової соціально-економічної моделі розвитку суспільства. Одна із складових формування нового обличчя суспільства зводиться до того, щоб об'єктом економіки стала людина, а не прибуток. Зрозуміло й те, що перехід до подібної моделі можливий на базі нової парадигми, тобто зміни теоретичних поглядів на закони розвитку суспільства, у т.ч. економіки.

Парадигми, використовувані в господарській практиці останні 40 років, не дозволяють розкрити сутнісні характеристики й рушійні механізми світової економіки. Більше того, вони спрямовані не на відновлення моделей економічного розвитку, а на їхню консервацію з відносинами, що ствердилися, в першу чергу власності й характером присвоєння.

Дискусія про кризу сучасної неокласики перебувала в тіні в період, починаючи з розпаду соціалістичної системи до глобальної економічної кризи. Причиною цього була не ефективність даного наукового напрямку, як і ринкової моделі економіки, а розширення ринку збуту для країн розвиненого капіталу за рахунок постсоціалістичних держав. Перші просто “скинули” різного роду ширвжиток на новоутворені національні ринки.

Розпад глобальної економічної кризи відновив дискусію про методологічні проблеми економічної науки. Це було спричинено загостренням боротьби за захоплення ринків, зокрема в розвинених країнах. У поле цієї боротьби дедалі більше втягується європейський ринок. Його хочуть поглинути США, де рівень конкуренції вище і відчувається гострий брак попиту як усередині країни, так і на ринках інших країн, де вони присутні. Розв'язати ці проблеми, на думку аналітиків, можна або шляхом глобальної війни, або проникненням на великий ринок, яким є європейський.

Вихід із глобальної економічної кризи ні першим шляхом, ні другим здійснити не можна, його можна лише відкласти на деякий часі. Подолання світової кризи вимагає ретельного наукового аналізу чинної моделі економіки і

моделі глобалізації, їх рушійних сил і суперечностей. Зрозуміло, що такому аналізу перешкоджають не тільки сильні світу цього, а й учені-економісти, які репрезентують сучасну неоліберальну теорію. Остання не лише стоїть на захисті існуючої системи, а і сформувала стереотип залежності людини від системи, до якої вона звикла і не хоче втратити цінності, що склалися, зокрема гроші, прибуток, кредит тощо.

Здійснювана економічна політика, в основі якої лежить мейнстрим, знайшла свій прояв у господарській практиці, наслідком чого і стала глобальна економічна криза. Усе це дає підстави стверджувати, що політика стає рушійною силою розвитку суспільства і людини, коли вона є науково обґрунтованою. Такою є політика, яка базується на законах, що об'єктивно діють, ураховує різноманітні інтереси суспільства, передбачає різні варіанти рішень і свободу вибору.

Сьогоднішня ситуація викликає тривогу не лише в наукових колах, а і серед освічених людей, зокрема у молодого покоління. Студенти 37 асоціацій економіки з 19 країн у своєму зверненні заявили: “У кризі перебуває не лише світова економіка, а й економічна теорія.., і ця криза несе свої наслідки далеко за межі університетських стін. Те, чого навчають в університетах, формує свідомість наступного покоління, яке задає тренд і таким чином формує обличчя суспільства, в якому ми живемо. ...на часі переглянути те, як викладають економічну теорію. Ми не задоволені різким звуженням навчальної програми, яке відбувається впродовж останніх двох десятиліть. ...відсутність інтелектуальної різноманітності не лише стримує процес освіти і наукових досліджень, а й обмежує наші можливості в боротьбі з різними викликами ХХІ століття, починаючи від фінансової стабільності й закінчуючи забезпеченням продовольчої безпеки і зміною клімату. Світ має приділяти більше уваги вивченню цієї дисципліни, а також дискусіям і плюралізму теорій і підходів. Це допоможе відновити цей предмет і в кінцевому підсумку створити простір, у якому можна буде знайти рішення проблем суспільства”[13]. Незадоволеність студентів зрозуміла. Підручники з економічної теорії, яких сотні в обороті, здебільшого представляють особисту точку зору автора або кафедри, які його підготували. При цьому нерідко “забувають” нагадати, що існують й інші точки зору. Вадю багатьох підручників є і те, що в них лише фіксуються явища, нерідко в догматичній формі, вони радше є словниками або довідниками. Причини неадекватності теоретичних знань реаліям сучасного економічного життя і знанням студентів, як і більшості тих, хто формує економічну політику і керує господарським життям, слід шукати як у підручниках з економічної теорії, так і в самій економічній теорії, її структурі. Структура курсу

економічної теорії є відображенням рівня розвитку економічної науки даного періоду та іншою бути не може.

У нинішніх умовах, незважаючи на різноманітність теоретичних підходів, іноді несумісних один з одним, науку про економіку слід подавати студентам як сукупність теоретичних знань. Саме вони містять пояснення фактів, їх осмислення, узагальнення. Лише теоретичні знання формують наукове розуміння дійсності, її минулого і сьогодення, дозволяють прогнозувати майбутнє. Разом із тим наука завжди є біднішою за життя. Вона оперує загальними поняттями і явищами, яких, безперечно, в житті немає. Водночас наука є багатшою за життя, бо дозволяє зрозуміти його сенс, зміст, напрямки розвитку, суперечності й створює можливість керувати процесами у природі та суспільстві.

Зрозуміло, основний напрямок теорії завжди має внутрішні відмінності, але це лишень один із способів створення економічної теорії й оцінки реального світу. Сьогодні не тільки в Україні, а й у світі практично кожен економічний вищий навчальний заклад має свій підручник. Скажімо, одна наукова школа стоїть на позиціях регулювання економіки, інша – на вільній конкуренції. Подібне неможливо собі уявити у фізиці, хімії, біології, психології та інших науках.

Повна, всеосяжна економічна освіта, на думку студентів, має сприяти збалансованому пізнанню різних теоретичних шкіл, від неокласичних підходів, які широко викладають, до значною мірою виключених із програми класичних, посткейнсіанських, інституціональних, екологічних, феміністських, марксистських і австрійських економічних шкіл. Більшість студентів економічних спеціальностей не стикаються з такими різними точками зору під час навчання[13].

Політична економія і економікс у контексті суспільного розвитку

Зі зміною економічного життя, розвитком форм його організації, управління постійно з'являються нові наукові концепції, теоретичні напрями економічної науки та різнобічні версії предмету економічної теорії. У зв'язку з цим актуальними є такі питання, як термінологічні визначення, предмет, структура і зміст викладання економічної теорії. Адже до сучасної пори немає єдиної назви науки, яку вивчаємо і якій навчаємо.

Досвід показує, що представники різних економічних шкіл не розуміють один одного і ведуть в основному “замкнений” спосіб існування. Переважна більшість сучасних економічних шкіл, використовуючи неокласичну методологію, намагається створити стандартну економічну теорію, яка не дає

достатніх знань для розуміння процесів реального економічного життя, ігнорує національні особливості, культурні традиції та цінності кожного народу.

Предметом нової теорії є не універсальне “господарство”, а більш конкретні та багатоманітні “економічні системи”. У силу цих обставин дана теорія в предмет свого дослідження включає не лише виробничі відносини, а й позаекономічні чинники, які не пов’язані безпосередньо з виробничими відносинами, але здійснюють суттєвий вплив на характер економічної системи. Це – контроль, влада, міжособистісні відносини, довіра. Без врахування цих факторів неможливо, зокрема, зрозуміти, як “працює” капіталізм у різних районах світу[14,с.5].

Подібні погляди є не лише цікавими, а й певним кроком уперед порівняно з традиційними. Разом із тим, на нашу думку, нова теорія не позбавлена суперечностей. Автори нової теорії, з одного боку, дають можливість подолати рамки односторонніх поглядів на капіталізм, який абстрагувався від історичних, соціальних, релігійних, етнічних та інших особливостей економічного життя. А з другого боку, не виходять за межі економікс, який головну увагу спрямовує на вивчення ринкової системи, ігноруючи по суті суперечності останньої, рівною мірою як і суперечності глобалізації. Економікс вивчає реально відтворювальні, але поверхові явища економічного життя, які досліджуються на основі неопозитивно-емпіричного методу. Визначальну роль в останньому відіграє технічний апарат дослідження, який з інструментів пізнання перетворюється на його предмет (математичний апарат, економетрика, кібернетика і т.ін.), а результатом дослідження є різного роду емпіричні моделі дослідження, що стають головними категоріями. У результаті виникає суперечність між методами дослідження і предметом економічної теорії, оскільки математизація, формалізація економічного життя не дає відповіді, що являють собою рушійні сили економіки, суперечності інтересів її суб’єктів.

Разом із тим “альтернативники” пропонують різноманітні моделі капіталізму, а не нову систему. У Радянському Союзі у 60–80 роки ХХ століття мали місце подібні підходи, скажімо, побудувати соціалізм із людським обличчям. Мабуть, такий підхід є своєрідним способом увіковічення капіталізму. З цим погодитися важко. Немало дослідників це розуміють і передбачають його загибель.

На думку І. Валлерстайна, кількість капіталу у світі вже зросла настільки, що його стало дуже багато, він став доступним (гроші можна зайняти, випустити акції і т. п.). У результаті зник зв’язок між наявністю капіталу і безпосереднім бізнесом. Капітал перестав відігравати роль регулятора виробництва шляхом переливу з однієї галузі в іншу, перетворившись на

паразита. Вчений вважає, що це і є структурна криза акумуляції капіталізму, якого чекає смерть[15].

Не викликає сумнівів, що аналіз господарського життя з врахуванням впливу на нього позаекономічних чинників робить наші знання значно багатшими, а рекомендовані пропозиції – більш аргументованими. Але ж чи є альтернативні системи капіталізму альтернативними сучасним посткейнсіанським, неорікардіанським і неомарксистським теоріям? Чи, може, вони альтернативні відносно неокласичної теорії? Щодо перших, то вони альтернативні, що ж до другої – навряд чи. Адже неокласичний синтез вивчає взаємодію підприємців і домашніх господарств в умовах змішаної ринкової економіки, а також взаємодію ринку і суспільства, у тому числі держави. Саме цей варіант (неокласичний) називають “ мейнстримом” (основним потоком), і він лежить в основі теоретичного викладання економічної освіти в усьому світі.

Однак, визнання більшістю будь-якої концепції економічної теорії не може слугувати доказом того, що вона є правильною. У цьому ми переконалися, втілюючи в життя “єдино правильну” доктрину – марксизм. Монополізм будь-який, і особливо в теорії, призводить до загнивання, тоталітаризму і краху. Життя довело, що предмет науки, у тому числі економічної теорії, по суті залежить від вихідних позицій тієї чи іншої теоретичної концепції.

Політична економія, її різні гілки акцентують увагу на природі багатства, причинах його зростання та особливостях привласнення. Скажімо, перша школа політичної економії – меркантилізм – суттю багатства вважала золото та скарби всілякого роду, а їх джерелом – зовнішню торгівлю. Тому визначальним принципом меркантилізму стала доктрина активного торговельного балансу як визначальної умови національного благополуччя.

Сам же засновник класичної школи Адам Сміт, виходячи з трудової теорії вартості, згідно з якою єдиним джерелом багатства є праця, предметом цієї концепції вважав походження і розподіл багатства. Така концепція отримала назву політичної економії багатства.

К. Маркс, розвиваючи концепцію трудової вартості, дійшов висновку, що між працею і капіталом існує суперечність. Він вважав, що розв’язати останню можна шляхом зміни відносин між людьми з приводу виробництва і привласнення матеріальних благ у капіталістичному суспільстві. Так виникла політекономія праці, предметом якої є виробничі відносини.

Намагаючись позбавитись класового, політичного та ідеологічного впливу, А. Маршалл вводить термін “економікс”, який “займається дослідженням зусиль людини для задоволення своїх потреб”. Сучасний економікс, або неокласичний синтез, при всіх модифікаціях підходів до

предмету по суті не змінився, на кого б ми не посилалися: Пола Самуелсона, Вільяма Нордхауза чи Кемпбелла Р. Макконелла, Стенлі Л. Брю. Економічна теорія чи аналітична економіка, на їх думку, вивчає, як суспільство використовує обмежені ресурси, щоб виробляти різні товари і розподіляє їх серед людей[16,с.32]

Як бачимо, представники даного теоретичного напрямлення вважають, що економічна наука – це наука, що вивчає людську поведінку з погляду співвідношення між цілями й обмеженими коштами, які можуть мати різне вживання. Отже, таке визначення зводить економічну теорію практично до теорії споживчого вибору (якщо й вибір підприємця розглядати як вибір споживача засобів виробництва й робочої здатності). Але при цьому залишаються поза розглядом такі, приміром, проблеми: а звідки узялися ці кошти, як вони потрапили до “споживачів”, чому різним споживачам виявилися доступними дуже різна кількість цих коштів і т.п.

Зіставлення названих підходів і порівняння з теорією альтернативних капіталістичних систем не дозволяє констатувати, що останні вийшли у своєму визначенні за предмет, характерний для економікс. Більше того, вони не відійшли і від ідеологізованого та політизованого підходів. Їх ідеологія зводиться до нового капіталізму, різнобічного капіталізму. Але все одно – до капіталізму.

Теорія альтернативних економічних систем, як складова економікс не дає теоретичних узагальнень постсоціалістичним трансформаціям, практичних рекомендацій виходу названих країн на траєкторію економічного зростання, адекватного інноваційно-технологічному розвитку. Немає відповідей на питання: який механізм співпраці між країнами різних рівнів розвитку сприятиме подоланню нееквівалентного обміну, припинить боротьбу за переділ контролю над ресурсами і доходами між країнами “золотого мільярда” та іншими, а також сприятиме створенню нової моделі світового господарства, в якій взаємна реалізація інтересів суб’єктів господарювання відтворювала б узгодження, а не непримиренність інтересів.

Класичне напрямлення економічної теорії філософськи осмислює глибинні процеси економічних явищ, їх причинно-наслідкові зв’язки. Отже, і предмет дослідження, і методи пізнання класичної економічної теорії та економікс – відрізняються між собою, хоча і займаються одним – вивченням господарської діяльності. А це означає, що кожне з цих напрямлень повинно не лише існувати, взаємодіяти, а й виконувати свої функції.

Очевидно, що класична економічна теорія втрачає свою суспільну значущість, перетворюється по суті на економічну історію або різновид економічної політики, оскільки відмовилась від своїх визначальних функцій:

теоретико-пізнавальної (евристичної), практичної, прогностичної та ідеологічної.

Доказом сказаного є те, що до сьогодні не висунуто нових парадигмальних постановок трансформації країн пострадянського суспільства. В основі більшості пропонованих моделей трансформації суспільства: ринок, приватна власність, інтерес особи – над усе.

Ринок метою бути не може. Хоча як механізм ведення господарювання у взаємодії з регулюючими засадами держави і громадськості, він може бути ефективним. Це не викликає сумніву і доведено сучасною господарською практикою розвинених країн. Рівною мірою доведено й інше: методологія лібералізму стала однією з причин руйнування та стримування розвитку країн, що розвиваються, нашої країни та інших постсоціалістичних країн.

Сучасні знання необхідно формувати з врахуванням всього багатоманіття наукових теорій, які підтвердили свою практичну значимість. Причому, будь-які теорії мають бути адаптовані до конкретно-історичних умов певної країни. Усім нам треба засвоїти давню мудрість, що хороші ідеї в більшості не є новими, а являють собою старі ідеї, які повертаються до життя в необхідний час.

Відсутність останнього, врахування лише загального, без специфічного, національного, як показав досвід українських реформ, призводить до негативних наслідків. Помилкове розуміння сучасної ринкової економіки, місця в ній державного регулювання, акцент на шокową терапію та приватизацію в Україні при недосконалої законодавчої бази, млявості і зволіканні органів виконавчої влади підготовки об'єктів, що знаходяться у сфері їх управління, до приватизації, нерозвиненість і неефективність фондового ринку перетворили процес приватизації із одного з головних інституційних важелів економічного зростання в країні на фактор загострення суперечностей.

Аналіз останніх у нашій науковій та навчальній літературі займає невідповідне місце. Більше того, з'являються роботи, у яких дослідження економіки будь-якої країни, незалежно від рівня розвитку, намагаються розглядати з позицій планетарного мислення. Звідси робиться висновок, що рушійною силою сучасного історичного процесу є не боротьба, а злагода.

Із цим важко погодитись. Достатньо подивитись, як облаштовується нове життя в Афганістані чи в Лівії або зростає диференціація в доходах між країнами “золотого мільярда” і рештою, а також у пострадянських країнах, у тому числі в Україні. Не вивчаються внутрішні і зовнішні суперечності, гіпотетичні суперечності економічних інтересів, які мають місце в нинішніх реаліях. Зрозуміло, що без цього в умовах трансформації економіки нашої

країни не буде зроблено кроку до створення нової економічної теорії, яка б дала відповідь викликам сучасності.

Таким чином, реальне життя переконує, що у світі відбувається процес конвергенції, взаємопроникнення різних систем, їх взаємне доповнення та зрощення, що має знайти відображення в економічній науці. Тому, на нашу думку, доцільно всі сучасні термінологічні визначення теоретичної складової економічної науки: економіка, політична економія, економікс, загальна економічна теорія тощо - об'єднати в один термін – економічна теорія. Адже всі її складові є нічим іншим як школами, напрямками зі своїм предметом, методами пізнання, внутрішньою логікою, які вивчають всебічні сфери економічного життя різними методами та технічним апаратом дослідження. Це дозволить взаємно доповнити існуючі економічні школи, розширити предмет економічної теорії шляхом синтезування класичного та неокласичного напрямків, запровадити плюралістичний підхід для викладання економічної теорії. Остання вийде на більш високий якісний рівень, стане продуктивнішою за рахунок розширення поля діяльності, методів пізнання, знайомства з багатством знань, нагромаджених усіма школами світу, врахуванням особливостей певної країни, її традицій та досягнень. Збагатиться викладання даного предмету, оскільки плюралізм сприяє розвиткові творчих дискусій, подоланню закостенілості й одноманітності; у студентів формуватимуться реально-конкретні знання про економічне життя, а не абстрактно-схематичні уявлення.

Політична економія в системі економічних наук та чи має вона “образ майбутнього”?

Усі наукові знання з часів Аристотеля включала в себе філософія. Потім і до сучасної пори під впливом суспільного поділу праці та науково-технічного прогресу постійно відбувається відпачкування все нових і нових галузей науки, які більш глибоко вивчають різнобічні сфери закономірностей розвитку природи і суспільства.

За роки свого існування економічна наука зробила значний крок у цьому напрямку. Поряд із загальними теоретичними знаннями господарського життя виникли галузеві економічні науки, які спрямовані на удосконалення організації та управління окремих підприємств і цілих видів діяльності. Такий поділ економічних наук відбувається за різними принципами. Скажімо, це може бути принцип охоплення певної сфери економічної діяльності (економіка промисловості, транспорту, зв'язку і т.п.), або за принципом поєднання (інтеграції) з науками інших суміжних дисциплін (економічна географія і т. п.). Усе це сприяло виникненню системи економічних наук, під якою слід розуміти

певним способом організовану велику кількість структурних одиниць, що виконують самостійні функції. Характерною особливістю сучасного розвитку науки стає тенденція залучення знань і методів пізнання інших наук, далеко не суміжних. Мабуть, потреба в інтеграції наук у поєднанні з потужними засобами пізнання і синтезування знань сприятимуть виробленню єдиної науки про суспільство майбутнього, місце економічної теорії в якій зменшуватиметься.

Нині існуюча система економічних наук охоплює десятки різних самостійних наук. У центрі цієї системи знаходиться фундаментальна економічна теорія, що є теоретичною і методологічною основою всіх економічних наук. Що ж являє собою фундаментальна економічна теорія взагалі, яке її місце в системі суспільних наук сьогодні й у найближчому віддаленні, як здійснити своєрідне “очищення” тієї суми економічних знань, яка нині включається в підручники економічної теорії, від елементів конкретних економічних наук, і нарешті, яка її структура і що викладається у вишах нашої країни та світу?

На нашу думку, те, що нині викладається як єдина наука економічна теорія, потребує розмежування на: а) загальну фундаментальну теорію – політична економія, яка б включала - предмет, метод (статика, динаміка, генетика), економічна система (спосіб виробництва, товар, ринок, неринок і т.п.), потреби, інтереси; б) теорію макроекономіки (національна економіка, роль держави, економічне зростання; в) теорію підприємства, фірми (мікроекономіка); г) комплексна інституціональна (можливо) теорія як єдиний соціально-економічний підхід (економіка як одна зі сфер суспільства у громадському житті).

Політична економія є фундаментальною наукою, метою якої є пізнання сутності явищ, їх глибинний зміст та природа. Вона, на відміну від конкретних наук, які спрямовані на конкретний результат і поточну вигоду, не практична і не приносить поточної вигоди. Більше того, вона не здатна заробити на своє існування. Подібна специфічність характерна і для інших фундаментальних наук, яким людство завдячує, в кінцевому підсумку, якісними змінами в розвитку суспільства, досягненнях науки, техніки, благополуччя людей. Визнання внеску фундаментальної науки, політичної економії в тому числі, в розвиток науки здійснюється нерідко через десятки, а то й сотні років. Ось що з цього приводу писав Джон Мейнард Кейнс: ідеї економістів і політичних мислителів – і коли вони праві, і коли помиляються - мають набагато більше значення, ніж прийнято вважати. В дійсності лише вони правлять світом. Люди практики, які вважають себе зовсім такими, що не піддаються інтелектуальному впливу, звичайно, є рабами якогось економіста минулого [17, с. 340].

400 – літня історія розвитку політичної економії переконує, що вона є соціально – економічною наукою, основою пізнання якої є об'єктивно діюча система економічних відносин з приводу створення, розподілу, обміну і споживання благ у суспільстві. Отже, дана наука має справу із законами і умовами продукування багатства, які носять характер істини, що притаманно природничим наукам. Це переконує в тому, як зазначав Джон Стюарт Мілль, що наука, яка розкриває закони таких явищ, які відбуваються у суспільстві, що виникають від спільних дій людства заради відтворення багатства, і тому ці явища не видозмінюються від устремління до будь-якого іншого об'єкту[18,с.58].

Специфіка політичної економії як соціально-економічного вчення полягає і в тому, як підкреслював К. Маркс, що дана наука розкриває анатомію і фізіологію суспільства в цілому, то природно передбачити, що анатомія і фізіологія окремих органів тіла має свою специфіку, яка притаманна лише цим окремим “органам”. Останні, займаючись конкретними сферами господарської діяльності (економікою промисловості, освіти, транспорту і т.п.), як переконують реалії сьогодення, в залежності від спеціалізації економічних дисциплін використовують свій понятійних апарат, що призводить до непорозуміння між спеціалістами однієї галузі знань. Причиною такого становища є відсутність вихідного фактора філософського базису науки, якою є методологія. І якщо за радянських часів методологічною основою всіх наук системи вважалася політична економія, то нині дехто методологічну базу вважає безглуздом, а немало економістів розуміють її як “загальний підхід до вивчення явищ, єдиним розуміння дійсності”. ...Методологію зводять до онтології, ерудиції, а не до форми інтелекту, уміння мислити[19,с.65-66]. Методологією економічних наук для багатьох науковців сьогодні став так званий здоровий глузд та цитатництво.

Теорія економікс, яка також є фундаментальною наукою, була задумана Альфредом Маршаллом як синтез елементів класичної школи (в першу чергу, теорії вільного ринку А. Сміта і теорії факторів виробництва Ж.-Б. Сея та Т. Мальтуса), а також маржинальних теорій корисності, тому по суті немає єдиної системи поглядів. Сучасний економікс поповнився елементами кейнсіанства та інституціоналізму, тобто концепцій, побудованих на несумісних методологічних засадах. Отже, дана теорія являє собою добре змонтовану еkleктику, в якій багато формулювань предметів. І це стосується не лише економічної науки, на що звертав увагу Йозеф А. Шумпетер. Він писав, що межі більшості наук безперервно зрушувалися, і не варто визначати їх виходячи з предмета і метода. Особливо це стосується економічної науки, яка не є (на відміну від, наприклад, акустики) строгою наукою, а скоріше являє

собою сукупність погано упорядкованих і тих, що перетинаються між собою, галузей знань (скоріше медицину), Тому ми не будемо наводити визначення економічної науки, які даються іншими авторами в першу чергу для того, щоб підкреслити їхню надзвичайну неадекватність, але самі не будемо дотримуватися жодної з них [20,с.12]. Звичайно, цілком справедливим є питання: а чому та або інша наука обов'язково має базуватися на єдиній методології? Адже, наприклад, з успіхом співіснують медицина європейська і медицина східна, які явно мають протилежні методологічні підходи.

Справді, проблема єдності методології науки гідна глибокого наукового дослідження. Але доки у філософії, взагалі в теорії науки панує уявлення про необхідність методологічної єдності, лише в цьому разі вона отримує право називатися системою знань, тобто наукою. Теоретикам ще належить довести, що методологічна єдність не є обов'язковою, що вона у принципі неможлива.

Особливість теорії економікс ще й у тому, що вона вважає за краще досліджувати суто господарські відносини, методи раціонального ведення ринкового господарства, максимізації доходу (прибутку) і мінімізації витрат (витрат виробництва). І це вона робить вельми докладно. При цьому теорія економікс є глибоко індивідуалістичною, прагне уникнути гострих соціальних питань.

Сьогодні теорія економікс політично репрезентує пануючий напрям у фундаментальній економічній теорії. Проте визнання більшістю аж ніяк не є доказом правильності теорії, й підтвердженням цьому слугує перша в історії людства глобальна фінансово-економічна криза (2008–2009). Вона перетворила значну частину світової економіки на одну велику лікарню, в якій пацієнти перебувають у коматозному стані. Усілякі спроби з боку мейнстріму, зокрема “режиму суворої економії”, сутність якого полягає в перекладанні основної частини рецесії на плечі тих, хто найменше повинен у його причинах і наслідках, тобто людей праці, дали негативний результат.

На наш погляд, головна проблематика сучасної макроекономіки – це місце і роль ринку, держави, профспілок, інших суспільних утворень у суспільстві. Якщо мікроекономіка вивчає в основному ринкові відносини (звідси й мікроекономічні аспекти макроекономіки), то макроекономіка вивчає відносини ринку й неринку.

У сучасній макроекономіці держава – активний суб'єкт ринку (не те, що в ідеальній і далекій від реального життя теорії вільної конкуренції). Без сильної регулюючої ролі держави ринок просто з'їсть сам себе й перетвориться на монополію, знищивши усіляке прагнення до різноманіття товарів і технічного прогресу.

Головні функції держави в умовах ринкової економіки: 1) захистити конкуренцію, не дати їй перерости в монополію; 2) регулювати потрібні монополії; 3) займатися тим, що ринку не вигідно, але потрібно суспільству; 4) займатися тим, куди ринок пускати не можна (армія, кордон, загальноекономічні системи і т.п.); 5) захищати інтереси більшості народу; і т.п.

Теорія макроекономічної еволюції включає загальну теорію економічної динаміки та статички. Динамічна теорія вивчає економічні явища в процесі їх зміни в часі. Статична теорія розглядає економічні явища, по суті, поза зміною їх у часі. Для неї характерною є концепція рівноваги взаємозалежних елементів економіки. Зазначимо, що курси економічної теорії, які викладаються нині, включають переважно системи статичних знань, які в принципі не можуть пояснити зміни в економічних системах, а також механізм і напрямок цих змін. Це не дозволяє усвідомити студентами того, що динамічні процеси розмежовуються на еволюційні (неповторні або необоротні) і хвилеподібні, циклічні (повторювані або оборотні). Під еволюційними (необоротними) процесами маються на увазі зміни, які протікають у тому самому напрямку. Еволюційний процес може обірватися або зробити “зигзаг”, але лише під впливом різких зовнішніх впливів, що ускладнюють, або природних і соціальних катаклізмів. Під хвилеподібними, циклічними (оборотними) процесами розуміються такі з них, які змінюють свій напрямок і можуть знову повернутися до вихідного стану (хоча й на іншому рівні), що робить ці процеси відносно оборотними.

Макроекономічна еволюція – це необоротний процес переходу національної (світової) економіки від одного щаблю (стадії) до іншого. Інакше кажучи, у центрі цієї теорії перебуває проблема щаблів (стадій) економічного розвитку.

Однак, показники, що характеризують макроекономічний розвиток, мають різні характеристики. Одні (насамперед ціннісні) виявляють оборотні процеси розвитку. Інші (такі як чисельність населення, обсяг виробництва й ін.) мають складну будову: тенденції росту й розвитку представляються як процеси необоротні, а темпи цього росту й розвитку виглядають як процеси оборотні, хвилеподібні. У результаті загальний (трендовий) необоротний процес пробиває собі дорогу через хвилеподібний, коливальний рух економічної еволюції.

Теорія макроекономічної еволюції національної економіки в цілому включає вивчення механізму її переходу від однієї стадії до іншої, змін виробничої й соціальної інфраструктури, характеру економічного росту, умов динамічної рівноваги й інших якісних процесів. Особливе значення має теорія

економічної генетики – механізму спадковості й мінливості економічної системи.

Проблематика мікроекономіки в її нинішньому вигляді – це все-таки теорія підприємства, і відноситься вона, безсумнівно, до конкретної економіки.

Вище наведене дозволяє зробити декілька узагальнюючих висновків:

1. З початку виникнення фундаментальної економічної науки нагромаджено значний обсяг економічних знань, створено багато теоретичних концепцій, проте єдиної економічної теорії все ще немає. Реальністю стало і те, що в економічній політиці й господарській практиці домінує сучасна неоліберальна теорія. Остання не лише стоїть на захисті існуючої системи, а й сформувала стереотип залежності людини від системи, до якої вона звикла і не хоче втратити цінності, що склалися, зокрема гроші, прибуток, кредит тощо.

Здійснювана економічна політика, в основі якої лежить мейнстрим, знайшла свій прояв у господарській практиці, наслідком чого і стала глобальна економічна криза. Усе це дає підстави стверджувати, що політика стає рушійною силою розвитку суспільства і людини, коли вона є науково обґрунтованою. Такою є політика, яка базується на законах, що об'єктивно діють, ураховує різноманітні інтереси суспільства, передбачає різні варіанти рішень і свободу вибору.

Усунути невідповідність, що склалася між економічною теорією, економічною політикою і господарською практикою, на думку низки вчених, може новий напрям в економічній теорії, який назвали системною парадигмою (Корнаї, 2002; Клейнер, 2011; Агошкова, Ахлибининский, 1998). Вона активізує розвиток інноваційних ідей в економічній теорії, доповнить і певною мірою синтезує традиційні неокласичні, інституційні та еволюційні концепції. Це дозволить узагальнити наукові знання у вигляді категорій, законів, закономірностей, тенденцій, тобто “будівельного матеріалу”, накопиченого вченими різних шкіл за всю історію розвитку людства, який стане двигуном науки, виведе її на новий рівень. Створення системи економічної науки дозволить розкрити об'єктивні та суб'єктивні суперечності існуючої системи, дасть могутній поштовх розвитку знанням, який дозволить формувати науково обґрунтовану економічну політику, що враховує інтереси всіх суб'єктів економічної діяльності.

2. Відбувається складний і суперечливий процес, з одного боку, диференціації економічних наук, а з другого – інтеграції з іншими науками: філософією, соціологією, психологією, правом, математикою та ін.. Мабуть, даний процес матиме продовження, у результаті якого буде створено єдину науку про суспільство, де економічна теорія займатиме певне місце. Це місце не буде визначальним, реальний прогрес в економічній сфері суспільства

знаходить відображення в реалізації всіх життєвих потреб людей – матеріальних і духовних - як переконає вся історія розвитку людства, значною мірою обумовлений взаємозв'язком економічної теорії з економічною і соціальною політикою. При цьому необхідно виходити з того, що ця наука буде, по-перше, спрямована на людину, по-друге, на відтворення всього суспільства та вироблених загальнолюдських цінностей, по-третє, на потреби майбутніх поколінь. В силу цих обставин економіку не можна розглядати як самостійну систему, яка саморозвивається на основі своїх внутрішніх закономірностей, що мають начебто чисто економічне походження. Розглядаючи причини розвитку історичного прогресу, причому не лише індивідуального, але й максимально всеосяжного, факторів, що на нього впливають, Й. А. Шумпетер у своїй праці “Теорія економічного розвитку” підкреслював необхідність спільних зусиль вчених різних сфер суспільних наук, у тому числі соціолога економіки (Wirtschaftssoziolog) або політеконома. Вчений наголошував на тому, що якщо політекономи і могли щось сказати на цю тему, то лише тому, що не обмежувалися економічною теорією, але, - як правило, дуже поверхово - займалися або історичною соціологією, або будували гіпотези про те, яким чином буде облаштована економіка у майбутньому[21,с.124-125].

3. Зроблені попередні висновки не дають можливості дати характеристику “образу майбутнього” політичної економії, як і дати характеристику майбутньому суспільству. Ми можемо лише гадати та намалювати деякі риси цього майбутнього. Для мене зрозумілим є лише те, що цей обрис буде дуже складним і досить далеким від примітивного “свобода, рівність і братерство”. Ми можемо говорити, спираючись на сучасні знання, ту ситуацію у світі, що існує реально сьогодні. Але зі зміною ситуації відбуватимуться зміни в системі наук, удосконалюватимуться наші знання.

Заслугове на увагу теоретична позиція знаного сучасного філософа Террі Іглтона. Глибоко аналізуючи роботи Маркса, опираючись на точне цитування й сучасну реальність, руйнуючи міфи й ідеологеми, породжені як капіталістичною, так і соціалістичною дійсністю, відповіддю на запитання: “Що робити далі?” учений приходив до таких висновків. Нове суспільство слід будувати з урахуванням конкретного сьогоднішнього дня. “При усій своїй варіативності майбутнього нам майбутнє слід розглядати із даного конкретного сьогоднішнього дня. А більша частина сьогоднішнього дня створена в минулому. Щоб кроїти за своїм смаком майбутнє, у нас немає нічого, крім досить убогого набору недосконалих знарядь, що дійшли до нас із минулого. Та й ці знаряддя дісталися нам не з голочки, а досить і досить пошарпанними” [22, с.105].

Таким новим суспільством, на думку Іглтона, є соціалізм, що представляє собою в певних відносинах рішучий розрив із сьогоденням. Історія в ряді істотних аспектів валиться й переробляється заново, але не тому, що соціалісти, будучи кровожерливими чудовиськами, віддають перевагу революції над реформами, а через глибину захворювання, яке необхідно вилікувати. [10, с.107]. Звертає на себе увага й те, на думку вченого, що описувати майбутнє впливає тільки за допомогою термінів, що відбуваються з минулого або сьогодення, тоді як майбутньому, що радикально пориває із сьогоденням, явно буде тісно в рамках нашої нинішньої мови. [22, с.108].

Багато дослідників вважають, що шлях до майбутнього суспільства, яке по-різному називають: “соціалістичним або комуністичним”, “постіндустріальним”, “знань”, “загального благоденства” і т.п. повинен пролягати через змішану, соціально-орієнтовану економіку, що включає ринкові й планові фактори її регулювання, націлену на комбінацію інтересів усіх суб'єктів суспільства, а не їхнє підпорядкування. При цьому нова парадигма розвитку економіки має йти разом із розробкою нової парадигми розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Бухарин Н.И. Проблемы теории и практики социализма / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1989. – 512 с.
2. Бухарин Н.И. Избранные произведения / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. - XII, 499с.
3. Вознесенский Н. К вопросу об экономике социализма / Н.Вознесенский // Большевик. – 1931. - №23-24.
4. Преображенский Е. Новая экономика. Опыт теоретического анализа советского хозяйства / Е.Преображенский. – Т. 1, ч.1. – М., 1926. - С. 55.
5. Валовой Д.В. Социализм и товарные отношения / Д.В. Валовой, Г.Е. Лапшина. - М.: Экономика, 1972. - 398 с.
6. Ghilarducci T. Guest Editors' Introduction / T. Ghilarducci, R. McGahey // Social Research: An International Quarterly. – Fall 2013.
7. The Economics of Middle Class Collapse [Electronic Resource] // Too Much online – February 10, 2014 – Mode of access: <http://www.toomuchonline.org/tmweekly.html>
8. Poll: Majority of Americans want government to reduce income gap [Electronic Resource] – Mode of access: <http://politicalticker.blogs.cnn.com/2014/02/05/poll-majority-of-americans-want-government-to-reduce-income-gap/>
9. Baker D. Getting Radical with Markets / D. Baker // Review of Radical Political Economics – Summer 2012.
10. United Nations warns over gross inequality as handful of super rich own as much wealth as billions of poor [Electronic Resource] // The Financial Express – February 11, 2014 – Mode of access: <http://www.financialexpress.com/news/united-nations-warns-over-gross-inequality-as-handful-of-super-rich-own-as-much-wealth-as-billions-of-poor/1223966>

11. Oxfam: к 2016 году 1% населения Земли будет богаче 99%. Режим доступа: 19.01.15 <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/97573/>
12. Shaikh A. Crisis, Austerity, and the Role of Economic Theory in Policy / A. Shaikh // *Social Research: An International Quarterly*. – Fall 2013.
13. Международный призыв к плюрализму мнений в экономической теории. Режим доступа: <http://www.isipe.net/home-ru>.
14. Шемятенков В. Альтернативные системы капитализма / В. Шемятенков // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. -№3.
15. Эксперт. - 23 июля 2001 г. – С.19.
16. Самуелсон П.А. Макроекономіка: пер. з англ. / П.А. Самуелсон, В.Д. Нордгауз. - К.: Основи, 1995. – 544 с.
17. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж.М. Кейнс. - М.: Эксмо, 2008. – 960 с.
18. Философия экономики. Антология / под ред. Д. Хаусмана. - М.: Изд. Института Гайдара, 2012.
19. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма. В 2-х т. / А. Пезенти. - М., 1976. - Т.1.
20. Шумпетер Й.А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер. – Т.1. – Санкт-Петербург, 2001.
21. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. - М.: Эксмо, 2008. – 864 с.
22. Иглтон Т. Почему Маркс был прав: пер. с англ. / Т. Иглтон. – М.: Карьера Пресс, 2012. – 304 с.